
André Mommen

De crisis van het kapitalisme en de crisisoorzaken

Voor de pathologie van onze samenleving wordt de overheid verantwoordelijk gesteld. De politiek is verantwoordelijk voor het lage aantal geboorten, voor de dranklust, voor de verkeersongelukken en diefstallen, voor de crisis in de gezinnen.

Herman Van Rompuy

Na het uitbreken van de economische crisis in 1973 hebben zowel de beleidsmakers als de wetenschappelijke specialisten zich het hoofd gebroken over de oorzaken van de economische crisis en nog meer over de toe te passen remedies. Dat was niet eenvoudig, omdat men tot op dat moment geloofde dat de keynesiaanse politiek elke conjuncturele inzinking wel aan zou kunnen. Dat bleek achteraf een ijdele droom te zijn. Want de gemiddelde werkloosheid steeg in enkele jaren tot boven de tien procent, terwijl de inflatie flink aanwakkerde en elke stimuleringspolitiek door muntontwaarding werd ondergraven.

De economische crisis stimuleerde uiteraard het systematisch nadenken over het functioneren van het economisch systeem. Dat gaf aanleiding tot een stroom van kritische literatuur. Marxisten, de school van de "Régulation", de aanhangers van de theorie van de "lange golven", de "Amsterdamse School" en historici poogden elk op hun manier de oorzaken van de crisis te analyseren. In dit hoofdstuk zullen we derhalve de meest gangbare theorieën inventariseren en bespreken ten einde de anatomie van de economische crisis beter te kunnen ontleden.

1. Het McCracken Report en het einde van het keynesianisme

Academische kritiek op Keynes bestond nog wel, maar werd tot aan het uitbreken van de crisis in politieke kringen niet langer ernstig genomen. Wie de economie wilde sturen in de richting van een expansieve groei, kon de markt het werk niet alleen laten doen. Een planmatige aanpak was noodzakelijk, ook al omdat de Westerse landen op het punt stonden de ondernemingen te laten investeren in de massaproductie van duurzame consumptiegoederen. Deze investeringen snel

afschrijven kon maar lukken door middel van van een gerichte inkomenspolitiek, en de staat moest daarom tastbare garanties inbouwen betreffende de te voorspellen koopkrachtige vraag.

Toen in het begin van de jaren zeventig het keynesiaanse project bijna voltooid was en de meeste mensen deelachtig werden aan de consumptiemaatschappij, verdween paradoxaal genoeg het vertrouwen in de bestuurbaarheid van de economie. Inflatie en massale werkloosheid verzwakten het vertrouwen in de theorieën van Keynes. De economische groei nam immers gevoelig af terwijl de werkloosheid bleef stijgen.

Het algemeen erkende keerpunt vormde de eerste "oliecrisis" van 1973-74. Aanvankelijk dacht men nog dat het de plotselinge stijging van de prijs van de ruwe olie was die de economische crisis en de werkloosheid had veroorzaakt. Maar weldra bleken dergelijke ad hoc verklaringen voor een structureel probleem weinig geloofwaardig.

Een eerste poging om de economische crisis wetenschappelijk te verklaren, treffen we aan in het befaamde McCracken Report van de OECD uit 1977 (*Towards*, 1977). De opstellers ervan dachten dat prijsstabiliteit ook op indirecte wijze tot volledige tewerkstelling zou leiden. In het rapport werd tevens een harde noot gekraakt over het foute overheidsingrijpen. Volgens de deskundigen moesten de regeringen veel meer discipline aan de dag leggen en er voor oppassen zich niet te laten leiden door korte-termijnbelangen van de burgers. Geviseerd werden hier vooral de te ruime overheidsuitgaven.

Het McCracken Report stelde meteen de relatie tussen democratie en kapitalisme aan de orde. Vooral de hollende inflatie van het begin en het midden van de jaren zeventig zou, aldus het rapport, het gevolg zijn geweest van foutieve overheidsmaatregelen genomen onder druk van de bevolking. In de jaren 1970-72 was de economische expansie immers door een expansieve monetaire politiek in inflatoire richting afgedreven, en de daaropvolgende oliecrisis van 1973 had alleen een verhevigde inflatie veroorzaakt.

Intussen hadden grote groepen van de bevolking zich opgewarmd aan bijna dertig jaar voorspoed en onderhandelden de vakbonden steeds agressiever over loonsverhogingen, ook al ging dat na 1973 ten koste van de werkgelegenheid. De ondernemingen wentelden de looneisen weer af op de consumenten door hun prijzen in gelijke mate te verhogen. Ook de grondstoffen en de energiedragers gingen in deze inflatoire spiraal meedraaien, zeker toen de speculatieve neiging zichzelf voedde vanuit het hoge niveau van de economische activiteit.

Zowel nationale als internationale factoren hebben in de jaren zeventig de inflatie op hol doen slaan naarmate alle nationale staten tegelijk hun economie stimuleerden met behulp van expansieve maatregelen. De openheid van de economieën van de OECD-landen bevorderde uiteraard het aan elkaar doorgeven van de inflatoire druk. Daarbij kwam nog dat reeds vanaf 1971 de vaste wisselpariteiten waren afgebrokkeld als gevolg van het vrije verkeer van internationale liquiditeiten.

Of al deze factoren duidelijk te relateren zijn aan fouten van monetaire aard, valt te betwijfelen. Ook autonome factoren hebben de instabiliteit bevorderd. De snelle stijging van de voedselprijzen op de wereldmarkt in 1972 was hoofdzakelijk te wijten aan de slechte oogsten en de beslissing van de Sovjet-Unie om op de wereldmarkt (vooral de Verenigde Staten en Canada) graan te kopen in plaats van een deel van de veestapel te slachten. Hierdoor stegen de graanprijzen abnormaal snel. De stijging van de olieprijs daarna was het gevolg van een politieke beslissing genomen door het cartel van olieproducerende en -exporterende landen (OPEC).

De macht van de vakbonden was omstreeks 1970 een feit. Dat die macht gebruikt werd om de loontrekkers een ruimer aandeel van de welvaartskoek te bezorgen, was een sociaal-economisch gegeven en geenszins het gevolg van een verkeerde economische politiek van de regeringen. Het "aspiratieniveau" van de bevolking dat uitgedrukt werd via de vakbondsmacht en de politieke mobilisatie van de linkse partijen zorgden immers voor fel verzet tegen elke overheidsmaatregel om een deel van de verworven welvaart te laten inleveren.

Doch dit alles verklaart nog niet de recessie en daarna de werkloosheid. Het McCracken Report legt bijvoorbeeld ook de nadruk op de psychologische factoren die het economisch herstel hebben vertraagd, namelijk het pessimisme over een verdere economische groei en de verwachting dat de inflatie niet zou dalen. De zakenwereld zou hierdoor haar vertrouwen hebben verloren. Wat in het McCracken Report vooral opvalt is de onmacht van de regeringen om op rationele wijze een politiek van constante economische groei en volledige tewerkstelling te voeren in een wereld die zoveel onzekere factoren kent. Sommige exogene schokken, zoals de actie van de OPEC om de prijs van de ruwe olie tot twee maal toe fors te verhogen of de stijging van de voedselprijzen op de wereldmarkt, waren zeker niet te voorzien.

De opstellers van het McCracken Report hadden echter de illusie dat de regeringen autonome beslissingen konden nemen en dus konden instaan voor prijsstabiliteit en volledige tewerkstelling (Keohane, 1978/

1979), hetgeen niet meer overeenstemde met de realiteit. De meeste landen van de OECD hadden daarbij reeds een open economie, hetgeen staatsingrijpen in de economie ten zeerste bemoeilijkte. Tevens hadden de multinationale ondernemingen een steeds grotere invloed gekregen op het economische verkeer doordat zij vrijwel autonoom hun investeringsbeslissingen namen en dus ook in belangrijke mate de prijspolitiek in eigen hand konden nemen.

Uit het McCracken Report bleek toen dat de sociaal-democratische weg naar de volledige tewerkstelling en de permanente economische groei op een dood punt was beland en dat de nogal ambitieuze welvaartsprogramma's hun einddoel niet konden bereiken. Vandaar dat het McCracken Report uitviel tegen de toegenomen overheidsbemoeienis in de economie, hier dan vooral tegen de overheidssector en de prijs- en looningrepen. De staat kon beter streven naar winstherstel van de ondernemingen en het verhogen van het investeringsniveau in het kader van een stringente inkomens- en prijspolitiek. In de meeste landen moesten de overheidsuitgaven minder snel stijgen ten einde de inflatie te beteugelen en het internationale monetaire systeem niet verder te ontwrichten.

Het McCracken Report vertaalde ook het onvermogen van de staat om haar economische en sociale doeleinden te bereiken. De staat kon wel een grote druk op de economie leggen en in zekere zin ook autonoom opereren, maar was voor de financiering van haar uitgaven in belangrijke mate afhankelijk van de internationale kapitaalmarkt. De macht van het privé-kapitaal nam dus in evenredige mate toe naarmate de economische groei toenam.

Het McCracken Report stelde eigenlijk dat alle regeringen rekening dienden te houden met de onmogelijkheid nog voor iedereen welzijn en welvaart te garanderen zonder de fundamenteën van het economisch systeem uit te hollen. De droom van de "altijd durende voorspoed" was niet alleen kort geweest, maar ook voltooid. Bij Burkart Lutz vinden we nu argumenten om dat nieuwe pessimisme, vervat in het McCracken Report, beter te doorgronden. Lutz behandelt in drie stellingen de crisis van het hedendaagse kapitalisme. In een eerste stelling wil Lutz de ontwikkeling van de industrieel-markteconomische maatschappijen schetsen in het kader van elkaar opvolgende groeifasen waartussen zich min of meer lange periodes van stagnatie voordoen. Die stagnatie is niet het gevolg van exogene factoren, zoals in het McCracken Report wordt gesteld, maar is een integraal onderdeel van de algemene ontwikkelingsgang van het kapitalisme.

Lutz wil echter geen vanzelf naar herstel tenderend mechanisme veronderstellen waaruit noodzakelijk een ommekeer moet voortvloeien. Hij ziet in iedere groeifase het ontstaan van een nieuwe fase van voorspoed die gebaseerd is op een «niet te imiteren historische prestatie». Dit alles heeft te maken met de zich ontplooiende exportkansen. Voor de Eerste Wereldoorlog waren het de Westeuropese landen die hun export sterk opvoerden en daarop hun voorspoed konden vestigen. Daarna stagneerden de economieën van de Westeuropese landen, omdat de exportkansen van hun industriële bedrijven slecht waren en omdat de wereldmarkt van industriegoederen nog nauwelijks expandeerde. Volgens Lutz zou het evenwel onverstandig zijn de tegenvallende export van de Westeuropese industrie als grondoorzaak van de economische problemen te zien. Men moet zich vooral afvragen waarom er zich na de Eerste Wereldoorlog geen binnenlandse groeidynamiek losmaakte om de industriële groei een tweede adem te bezorgen (Lutz, 1984, 64 e.v.).

Volgens Lutz viel tussen beide wereldoorlogen de binnenlandse groeidynamiek weg doordat de meeste Europese economieën gevangen zaten in een duale economie. De eerste sector van de economie die vooral voor de export produceerde, had weinig of geen relatie met de tweede sector, die vooral goederen en diensten voor plaatselijk verbruik produceerde volgens de oude traditie van de handarbeid en die daarvoor zelfs de neiging kreeg steeds meer arbeidskrachten tewerk te stellen. De op de export gerichte moderne sector gaf wel haar groeiimpulsen door aan de tweede sector, maar bij een stagnerende export zorgde dit onmiddellijk voor massale werkloosheid en voor een afzetcrisis in de tweede sector.

Lutz geeft ook een verklaring voor het opheffen van de duale economie na de Tweede Wereldoorlog (Lutz, 1984, 21-23). De in de moderne sector verdiende lonen werden na de Tweede Wereldoorlog in steeds belangrijker mate gebruikt om goederen en diensten in de traditionele sector aan te schaffen, waardoor deze laatste sector dan weer goederen aanschafte die door de moderne sector werden geproduceerd. In deze ruilverhouding was een versterkingsmechanisme of "positieve terugkoppeling" aanwezig. Want zolang de moderne, op export gerichte sector groeide op grond van betere exportkansen en tevens het loonniveau laag kon houden door middel van overlopen van arbeidskrachten uit de traditionele sector, ontstond een "voorspoedspiraal". Doch toen de export tijdens de Grote Depressie daalde, werd de crisis snel doorgegeven aan de tweede sector. De koopkracht in de eerste sector daalde immers waardoor de tweede sector minder traditionele goederen en diensten kon afzetten. Enkel door een verhoging van de binnenlandse

koopkracht kon men in theorie deze crisis oplossen. Dat betekende kiezen voor een op de binnenlandse markt gerichte expansie.

Pas na de Tweede Wereldoorlog slaagde men erin een nieuwe welvaartsconstellatie tot stand te brengen met behulp van een succesvolle welvaartspolitiek, die de werking van de loonwet en van het arbeidsreserveleger neutraliseerde. Conjuncturele schommelingen werden voortaan opgevangen door middel van werkloosheidsuitkeringen die de koopkrachtige vraag op peil hielden. Een recessie als gevolg van een vraaguitleval was dus uitgesloten. Daarbij kon men door middel van een voortdurende verhoging van het looninkomen nieuwe groeikansen afdwingen ten bate van de moderne sector. De traditionele sector, die tot dan toe de bevolking had voorzien van dagelijkse goederen en diensten, moest snel terrein prijsgeven doordat grote bedrijven ook hun investeringen gingen richten op moderne productie- en distributiesystemen voor consumptiegoederen en allerlei diensten voor persoonlijke verzorging. De nieuwe welvaart zorgde tevens voor een nieuwe levensstijl bij de arbeidersklasse, ook al bleef men in deze klasse nog sterk gehecht aan de oude verwantschapsverhoudingen en manieren om de vrije tijd te besteden.

Nieuw was evenwel dat de expansie van het consumentenkrediet ook de arbeidersklasse over de drempel hielp om bij voorrang duurzame consumptiegoederen, zoals auto's, wasmachines en TV's te kopen, en dus om achteraf te "sparen" voor goederen die voorheen alleen door de hogere inkomensgroepen gekocht werden. Duurzame consumptiegoederen en mode-artikelen vonden bij de arbeidersklasse een massale afzet, hetgeen de groei van de moderne sector bevorderde. Het additioneel verdiende inkomen ging nu hoofdzakelijk naar de moderne marktsectoren. Het schaalvoordeel dat hierdoor ontstond, vergrootte nog de zuigkracht van de moderne sector ten nadele van de traditionele sector.

De welvaartsstaat functioneerde als hefboom om de tewerkstelling in het staatsapparaat te bevorderen. Wat vroeger als dienstverlening in de informele sector gebeurde, moest, als gevolg van het verbreken van de traditionele en informele netwerken, door grote openbare dienstverlenende instanties worden geregeld. Veel arbeid die voorheen in de privé-sfeer onbetaald werd verricht, verscheen voortaan als betaalde beroepsarbeid in de verzorgende en educatieve dienstverlening. In de meeste kapitalistische landen van Europa en Noord-Amerika werd deze dienstverlening die direct of indirect door de staat wordt verleend of gesubsidieerd, van cruciale betekenis voor het laten functioneren van het maatschappelijk bestel.

De financiering van de gesubsidiëerde dienstverlening gebeurt niet via marktprincipes, maar wel via het opleggen van heffingen (directe en indirecte belastingen, sociale bijdragen) die voor de financiering moeten zorgen. De collectieve dienstverlening die op deze wijze vorm krijgt, vergt eveneens investeringen in infrastructurele voorzieningen en in human capital. Een geprofessionaliseerde dienstverlening is daarbij ook duur. De controle op de kwaliteit en de kosten ervan kunnen enkel achteraf en door middel van het opstellen van vage criteria worden verkregen. Dienstverlening is immers niet altijd te beoordelen volgen kwantitatieve criteria. Omdat ook de informele controle is weggefallen als gevolg van de schaalvergroting en de betaling van de kosten via collectieve heffingen gebeurt, heeft de consument relatief weinig greep op de kwaliteit van de dienstverlening en op de kosten ervan.

Het spreekt vanzelf dat de collectieve sector alleen betaald kan worden vanuit de groei van de marktsector. Inkomens verdiend door privé-personen en door ondernemingen leggen immers een soort draagvlak onder de collectieve sector. Een verslechtering van de concurrentiepositie van de ondernemingen en een vermindering van de opbrengsten uit de export leiden dan haast onmiddellijk tot ernstige sociaal-economische problemen en tot snel oplopende sociale uitgaven voor de schatkist. Vandaar dat de meeste regeringen met angstige gevoelens de concurrentiekracht van hun industrie in de gaten houden (Van den Brink, 1984).

2. De lange golfbeweging in de conjunctuur

Een nu weer erg populair geworden theoretische verklaring voor de na-oorlogse voorspoed en de economische crisis van 1973, vinden we terug in de theorie van de zogenaamde "lange golven". Er zou zo iets bestaan als een cyclische wetmatigheid die de expansie en de contractie van de economie over een periode van 60 jaar bepaalt. De opgaande fase in deze cyclus omvat dan ongeveer dertig jaar. De neergaande fase duurt dan ook dertig jaar. Nikolai Mitrievic Kondratieff geldt over het algemeen als de geestelijke vader van deze cyclische conjunctuurtheorie van de lange periode, waarbij de kapitaalinvesteringen als de motor van de economische expansie verschijnen.

Het bezwaar tegen deze theorie van de "lange golven" is dat ze louter empirisch beschrijvend is en dus niet verklaart waarom het kapitalisme gekenmerkt wordt door lange conjunctuurbewegingen die elkaar met een interval van 25 à 30 jaar afwisselen (Goldstein 1988, 40 e.v.).

De iets later geformuleerde innovatietheorie van Joseph Schumpeter stelt dat de "lange golven" vooral te maken hebben met de verspreiding van nieuwe producten en productietechnologieën. Telkens zou een nieuwe industriële revolutie voor een langdurige heropleving zorgen. De "lange golf" voedt zich dan in de expansieve fase door een eigen dynamiek van nieuw ondernemerschap, nieuwe producten en nieuwe productietechnieken. In navolging van Schumpeter wil Ernest Mandel de "vierde Kondratieff" van na de Tweede Wereldoorlog nu verklaren aan de hand van een derde technologische revolutie. Die revolutie zou dan gekenmerkt zijn door electronica en kernenergie als motor van de investeringen en dus van een langdurige heropleving en volledige tewerkstelling.

Het evidente naddel van deze recentere varianten op de kondratieff is dat ze de innovaties als motor van de economische groei schetsen, terwijl de meeste innovaties precies worden ingevoerd tijdens een neergaande fase van de "kondratieff". Ook nieuwe producten hebben vaak een lange aanloopperiode nodig vooraleer ze geschikt zijn voor commercialisatie en voordat ze op massale wijze worden vervaardigd en verkocht. Alvorens de auto een dagelijks massa-artikel was geworden, moest men bijna een complete "kondratieff-cyclus" laten voorbijgaan. Ook de lopende band dateert reeds van voor de Eerste Wereldoorlog, terwijl de veralgemening ervan in Europa dateert van na de Tweede Wereldoorlog. De indruk bestaat dan ook dat deze theorie van de "lange golven" in al haar varianten louter en alleen maar a posteriori verklaringen opdist en dat zij oorzaak en gevolg verwisselt. Innovaties en nieuwe producten zijn vaak het antwoord op een crisis in het accumulatieproces en niet noodzakelijk de aanzet voor een nieuwe en duurzame expansie van de accumulatie. Sterker nog : innovaties en nieuwe producten kunnen de cyclische neergang zelfs versterken omdat ze besparen op arbeidskrachten en "verouderde" producten uit de markt prijzen.

De theorie van de "lange golven" laat twee belangrijke vragen onbeantwoord in verband met de na-oorlogse fase van economische expansie en depressie. De eerste vraag betreft de aard van de depressie die na de periode van de expansie volgde. Zal de huidige crisis dan nog rampzaliger afmetingen aannemen dan de vorige of is deze crisis slechts een vertraging in de normale groei ?

De tweede vraag betreft de krachten en de mechanismen die na een depressie weer een duurzame heropleving bewerkstelligen. Gaat men nu uit van de theorie van de "lange golven", dan is het voor de beleidsmakers en de verantwoordelijken in de industrie een uitgemaakte zaak dat zij actief zullen moeten inspelen op de vernieuwingstendensen

en dat daarna de derde industriële revolutie de rest van het werk zal opknappen, zoals de Amerikaanse futuroloog Alvin Toffler beweerde (Toffler, 1980).

3. Crisis en sociale regulering

De studie van de economische cycli en van de crisis van het kapitalisme heeft vooral in Frankrijk door de School van de Régulation nieuwe inzichten doen rijpen over de mechanismen die crisis en groei bepalen. In plaats van uit te gaan van een nogal machanisch en beschrijvend model, trachtte Michel Aglietta reeds in 1976 de regulering binnen het kapitalisme bloot te leggen aan de hand van een accumulatiemodel en met gebruikmaking van historische voorbeelden uit de economische ontwikkeling van de Verenigde Staten na de Burgeroorlog. Aglietta ging daarbij uit van het begrip "regime van accumulatie" (Aglietta 1979, 37-110).

Aglietta onderscheidt nu twee soorten regimes van accumulatie, namelijk een regime van overwegend extensieve accumulatie en een van overwegend intensieve accumulatie. Beide regimes treden echter gelijktijdig op. We kunnen enkel aan de hand van de geschiedenis concreet natrekken welk regime op een gegeven moment dominant was. Het regime van extensieve accumulatie ziet Aglietta vooral als de relatieve meerwaarde verkregen wordt door het reorganiseren van het arbeidsproces, terwijl de traditionele levenswijze kan voortbestaan zonder dat die levenswijze grondig gewijzigd wordt. In de fase van de intensieve accumulatie verandert de totale levenswijze door het aangaan van een nieuwe norm van sociale consumptie. Hierdoor versnelt de accumulatie van het kapitaal en stijgt de meerwaardevoet aanzienlijk. Het "fordisme" is nu zo een periode waarin de consumptienorm verandert en de accumulatie van het kapitaal versnelt, de arbeidersklasse hogere lonen verdient en ook verschijnt als een belangrijke groep van consumenten. De consumptiepatronen zijn in die fase van het "fordisme" aangepast aan de moderne behoeften van het kapitaal. Dit komt neer op het bezitten van een auto en het wonen in een buitenwijk ver van de arbeidsplaats. Om dit niveau van welstand te veroveren moesten de arbeiders-consumenten zich allerlei morele beperkingen opleggen, zoals het leven in een modern kerngezin en breken met sociale omgangsvormen die deze consumptiepatronen in de weg staan (Aglietta, 1973, 15 e.v.).

Doch ook deze theorie loopt mank aan allerlei onvolmaaktheden. Aglietta doet alsof het Amerikaanse ontwikkelingsmodel het enig moge-

lijke is, hetgeen wordt ontkend door de snel groeiende economieën in Azië.

De belangrijke conclusie die Aglietta trekt, is dat we het functioneren van het kapitalisme moeten begrijpen als een complex samenspel tussen accumulatie en consumptiepatronen. Knelpunten die ontstaan in de accumulatie zijn historisch na te speuren en ook niet goedschiks te herleiden tot macro-economische onevenwichten of slecht functionerende markten. De accumulatieregimes zorgen immers voor een betere verklaringsgrond voor crisis en economische groei : de consumptienorm moet in de pas lopen met de ontwikkeling van de productiekrachten (Aglietta, 1979).

Hetgeen Aglietta voor de Verenigde Staten poogde te doen, namelijk de economische crisis in een ruimere maatschappelijke context plaatsen, dat deden Robert Boyer (Boyer, 1987) en Alain Lipietz (Lipietz, 1984, 1989) voor Frankrijk en Isabelle Cassiers (Cassiers, 1989) en de werkgroep POLEKAR (POLEKAR, 1985) voor België. De term regulering kreeg een "elastische" betekenis. Alle economische en sociale veranderingen ziet men nu als het bedoelde resultaat van een groot aantal tegenstellingen en reacties van groepen en individuen die allerhande sociale problemen collectief pogen te regelen, maar daarin slechts tijdelijk slagen. Weer andere tegenstellingen worden daarna dominant en vereisen andere vormen van regulering.

Regulering is dus iets tijdelijks en is daardoor "historisch". Dat maakt het begrip "regulering" echter wazig en zeker ongeschikt om concrete ingrepen te plegen. Met dit probleem zit bijvoorbeeld de werkgroep POLEKAR die voor België een "reguleringsmodel" heeft pogen te ontwikkelen. Zonder echter tot bevredigende resultaten te komen. De werkgroep POLEKAR stelde in verband met de huidige crisis dat de «omtrekken van een nieuw accumulatieregime nog niet duidelijk zijn» (POLEKAR, 1985, 23).

Evenals de aanhangers van de theorie van de "lange golven" gaan de theoretici van de "régulation" uit van de stelling dat een "grote crisis" ingebed is in het systeem van de accumulatie van het kapitaal en dat de bijgeleverde reguleringsmechanismen bedoeld zijn voor het aanpassen van het productie- en consumptiepatroon aan nieuwe behoeften en nieuwe marktvoorwaarden. Volgens de "régulation" bezit het economisch systeem op een gegeven moment evenwel geen aanpassingsreacties om spontaan en vanzelf een nieuwe economische heropleving te veroorzaken. Iedere nationale economie vertoont ten andere specifieke kenmerken en universele regels zijn dan ook niet toepasbaar. Bij

Boyer vinden we vooral aandacht voor macro-economische reguleringsvormen die verwijzen naar monetaire verhoudingen en de institutionalisering van de relatie tussen arbeid en kapitaal. Bij Aglietta zien we vooral aandacht voor consumptiepatronen. Bij POLEKAR domineert de onzekerheid over de toekomst van de welvaartsstaat in een samenleving die naar meer markt en minder staat evolueert. Bij Cassiers domineert weer de zorg om zowel de economische groei in de jaren twintig als de crisis in de jaren dertig te verklaren aan de hand van een modelmatige historische reconstructie van een "open economie".

Wat opvalt in de meeste geschriften van de "régulation" is het schemerige overgangsgebied tussen het uitbreken van de economische crisis en de definiëring van de sociale regulering van het nieuwe accumulatieregime. De school van de "régulation" beperkt zich tot het kapitalistische Westen en begaat blijkbaar de fout om de "fordistische fase" van de ontwikkeling van het kapitalisme te zien als een centraal gegeven en een noodzakelijke fase voor de voorbije economische groei. De naoorlogse economische groei is dan ruwweg op te hangen aan de groei van het autobezit en de daarop geënte massaconsumptie. Tenslotte zorgt de populariteit van het begrip "régulation" voor begripsvervaging. Alles wat te maken heeft met politieke, sociale en economische afspraken en regulering van de marktverhoudingen, wordt nu "régulation" genoemd en behoort aldus de facto tot het gedachtengoed van de "school" (Becker, 1989).

In plaats van zich uitsluitend te baseren op het cyclisch verloop van de economische conjunctuur of op "regulerende factoren" probeert de zogenaamde Amsterdamse School vooral in de belangen van de diverse "kapitaalfracties" te bepalen welk getranscendeerd klassebelang op een gegeven moment dominant is en ook politiek vertaald wordt. Niet alleen een dominante fractie van de bourgeoisie, maar ook belangrijke delen van de andere sociale klassen moeten zich op een gegeven moment herkennen in een bepaald «project for the conduct of public affairs». Zo introduceert Kees van der Pijl een «*comprehensive concept of control*» (Van der Pijl, 1984, 6-7), dat het de bourgeoisie mogelijk maakt de meeste onderlinge deelbelangen te verenigen rond een groot maatschappelijk project. Bepaalde «concepts of control» werden in een bepaalde fase van de internationalisering van het kapitalisme dominant, zoals het liberaal internationalisme aan het begin van deze eeuw, terwijl na de Eerste Wereldoorlog het staatsmonopoliekapitalisme overheersend werd (Van der Pijl, 1984, 35). Deze analyse is dus in historisch opzicht verfijnder en minder eenzijdig op "sociale mechanismen" gebaseerd dan de theorie van de regulering, omdat zij de dominante belangen van de bourgeoisie tot richtsnoer neemt zonder te vervallen in

simplistische slogans. Het verschijnsel van het thatcherisme in Groot-Brittannië hoeft dan niet te worden gereduceerd tot een samenzwering van het groot-kapitaal, maar kan worden gezien als «*a reasonably coherent and comprehensive concept of control for the restoration of bourgeois rule and bourgeois hegemony in the new circumstances of the 1980s*» (Overbeek, 1988).

Zowel de Amsterdamse School als de "régulation" spreken over de mogelijkheid van het kapitalisme of van fracties van de bourgeoisie om met behulp van diverse hulpmiddelen en compromissen de toekomst van het kapitalisme als maatschappelijk systeem op de een of andere manier veilig te stellen. Volgens Van der Pijl redde de naoorlogse Europese bourgeoisie zich via de Atlantische eenheid en door het omhelzen van een "fordistisch offensief" in de richting van de arbeidersklasse onder de vleugels van het Amerikaans kapitaal. Een nieuwe economische crisis zoals die van de jaren dertig werd hierdoor voorkomen en een nieuwe fase van expansie kon aanbreken binnen het kader van de EG. Via deze achterdeur ontsnapt Van der Pijl nu aan de fatale valkuil van de marxistische ineenstortingstheorie : er is een politieke ingreep nodig op basis van een algemeen maatschappelijk project om de economische ontwikkeling op een hoger "fordistisch" niveau te tillen.

4. De marxistische ineenstortingstheorie

De ineenstortingstheorie is lange tijd populair in heel wat marxistische geschriften. Karl Marx had daar zelf aanleiding tot gegeven. Het was vooral Karl Kautsky die in Duitsland de automatische ondergang van het kapitalisme had voorspeld op grond van het feit dat het kapitalisme niet verder meer kon groeien en aan overinvesteringen ten onder moest gaan.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog versterkte de opvatting dat de maatschappelijke tegenstellingen van het kapitalisme in zijn "imperialistische fase" reeds op de spits waren gedreven en de "wereldrevolutie" een kwestie was van slechts enige jaren. Deze opvattingen, die vooral door de Russische bolsjewiki werden verdedigd, waren inmiddels al voor het uitbreken van de oorlog min of meer theoretisch geformuleerd door Rosa Luxemburg. Zo stelde Rosa Luxemburg vast dat het kapitalisme zich niet verder meer kon ontwikkelen zodra alle niet-kapitalistische gebiedsdelen ingelijfd waren (Luxemburg, 1969). Zij dacht dat de economische groei in het kapitalisme enkel mogelijk was indien er een ruil bestond tussen kapitalistische en niet-kapitalistische gebieden, waarbij de niet-kapitalistische gebieden een onontbeerlijk

---

afzetgebied vormden voor de overschotten geproduceerd in het kapitalistische centrum.

Intussen verstoorde het kapitalisme de traditionele productiewijzen in de koloniale gebieden, introduceerde er de loonarbeid, verrichte er grote investeringen, waardoor de accumulatie van het kapitaal in Europa toch weer in gevaar kwam.

De geschiedenis heeft inmiddels uitgewezen dat ook deze variant op de klassieke marxistische ineenstortingstheorie enkele ernstige tekortkomingen vertoonde. Rosa Luxemburg had over het hoofd gezien dat de accumulatie van het kapitaal niet noodzakelijk verweven is met een relatie van "ongelijke ruil" met de koloniale gebieden. Zij begreep evenwel correct het probleem van hetgeen men later de "disproportionaliteit" zou noemen. Waren moeten, als ze eenmaal in de vorm van een eindproduct klaarliggen, verkocht worden. Het doet er niet toe waar. Want zonder realisatie van de waarde in de vorm van geld kan geen enkele onderneming functioneren. De bijkomende koopkrachtige vraag uit de niet-kapitalistische regio's is dan ook bijzonder welkom en stimuleert de producenten om via de export de overvloedige capaciteit niet af te bouwen, maar te bestemmen voor de export naar de koloniale gebieden. Het was dan ook een feit dat voor de Eerste Wereldoorlog de wereldhandel ineens snel expandeerde als gevolg van binnenlandse realisatieproblemen in de grote kapitalistische landen. Aldus onstond disproportionaliteit tussen de kapitaalgoederenindustrie en de sector van de consumptiegoederenindustrie.

Met een veel te ruim opgezette zware industrie (kolen en staal) die alleen de sector van de zware uitrustingsgoederen (spoorwagematerieel, schepen) en de wapenindustrie bediende, was vooral Duitsland het slachtoffer van deze disproportionaliteit geworden. Zo was in het keizerlijke Duitsland de zware industrie tussen 1870 en 1913 jaarlijks met 5 procent gegroeid, terwijl de verbruiksgoederenindustrie jaarlijks tussen 1870 en 1890 slechts met 3,3 procent groeide, en tussen 1890 en 1913 maar met 2,5 procent. Tijdens het interbellum kon de Duitse zware industrie haar nieuwe overinvesteringen in de zware industrie alleen nog laten renderen door te kiezen voor autarchie, dus voor een gesloten economisch systeem dat ook de traditionele sectoren moest beschermen. Daardoor waren voor elke nieuwe expansie steeds meer veroveringsoorlogen nodig om aan de onontbeerlijke grondstoffen te komen en het agrarische bevolkingsoverschot kwijt te kunnen.

Dit probleem kenden Groot-Brittannië en Frankrijk slechts in beperkte mate. De Britse industrie kon zich daarbij binnen het uitgestrekte

Imperium terugtrekken, terwijl de veel minder industrieel ontwikkelde Franse economie grote spaaroverschotten kon exporteren naar de eigen koloniën en naar de kleinere Europese landen waarmee een politieke en militaire alliantie was afgesloten.

Verscheidend waren ook de problemen van de kleinere landen die zich krampachtig vastklampten aan het principe van de vrijhandel en van de gouden standaard. Als reactie op de problemen die in de jaren dertig ontstonden, moesten de meeste kleine landen van economisch liberalisme overschakelen op een vorm van getemperd corporatisme ten einde de eigen boerenbevolking te beschermen tegen de goedkope graanimporten. Om de hoge werkloosheid op te sloppen waren eveneens corporatistische tegenmaatregelen nodig, zoniet riskeerde men een burgeroorlog. De kleine landen konden zich overigens niet terugtrekken binnen de grenzen van een koloniaal imperium -ook al bezaten sommige kleine landen zoals Nederland en België koloniën- omdat hun economieën veel te open waren. Dat corporatistisch compromis tussen de diverse sociale klassen met het doel de kapitaalaccumulatie veilig te stellen, werd in een aantal landen gecementeerd door een reeds voorhanden zijnde christelijk-corporatistische ideologie en de bereidheid van de sociaal-democratische partijen om aan de regering deel te nemen. De sociaal-democraten hadden immers de bestrijding van de werkloosheid als grootste prioriteit op hun programma ingeschreven (Katzenstein, 1985).

5. Conclusies

In hoeverre de crisistheorieën de oorzaken van de crises en hun verloop kunnen verklaren én voorspellen is dus onduidelijk. Dat werkloosheid een verschijnsel is dat het bestaan van een economische crisis aantoonde, zal niemand betwifelen. Werkloosheid komt immers overeen met een onderbenutting van de beschikbare voorraad arbeidskrachten. Werklozen produceren niet, ze consumeren alleen maar.

De verklaring van de economische crisis moet men zoeken in structurele veranderingen in de sfeer van de voortbrenging van goederen en diensten. Die productie gebeurt nu met behulp van steeds minder arbeidskrachten en steeds meer kapitaalgoederen. Daarbij komt nog dat de concurrentie en het zoeken naar nieuwe afzetmarkten de ondernemers stimuleren tot rationalisaties en innovaties. Het productieproces ondergaat een snelle revolutie. Nieuwe goederen en diensten komen op de markt om nieuwe behoeften te dekken of om in oude behoeften met nieuwe producten te voorzien. Structurele aanpassingsprocessen zijn aan de orde van de dag en bepalen dan ook de mate waarin grotere of kleinere groepen van loonafhankelijke werkloos worden.

LITERATUUR

Michel Aglietta (1979), *A Theory of Capitalist Regulation. The US Experience.*

Londen, New Left Books

Uwe Becker (1989a), De regulatietheorie voorbij. De kapitalistische ontwikkeling als een open proces met een complex referentiekader, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 23 (1), 23-43

Robert Boyer (1986), *La théorie de la régulation. Une analyse critique.*

Parijs, La Découverte

Isabelle Cassiers (1989), *Croissance, crise et régulation en économie ouverte. La Belgique entre les deux guerres.*

Brussel, De Boeck

Paolo Cecchini, Michel Catinat, Alexis Jacquemin (1988), *1992. Le défi. Nouvelles données économiques de l'Europe sans frontières.*

Parijs, Flammarion

The Cuomo Commission Report. By The Cuomo Commission on Trade and Competitiveness (1988).

New York, Simon & Shuster

Joshua S. Goldstein (1988), *Long Cycles. Prosperity and War in the Modern Age.*

New Haven, Yale University Press

Peter Gourevitch (1986), *Politics in Hard Times. Comparative Responses to International Economic Crises.*

Ithaca, Cornell University Press

Geoffrey M. Hodgson (1988), *Economics and Institutions. A Manifesto for a Modern Institutional Economics.*

Oxford, Polity Press

Sean Glynn & John Oxborrow (1976), *Interwar Britain. A Social and Economic History.*

Londen, George Allen & Unwin

Peter J. Katzenstein (1985), *Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe.*

Ithaca, Cornell University Press

Robert O. Keohane (1978-1979), *Economics, Inflation and the Role of the State : Political Implications of the McCracken Report*, in : *World Politics*, 31, 108-128

Alain Lipietz (1984), *L' audace ou l'enlissement. Sur les politiques économiques de la gauche.*
Parijs, La Découverte

Burkart Lutz (1984), *Der kurze Traum immerwährender Prosperität. Eine Neuinterpretation der industriellkapitalistischen Entwicklung im Europa des 20. Jahrhunderts.*
Frankfurt, Campus

Rosa Luxemburg (1969), *L'accumulation du capital. Contribution à l'explication économique de l'impérialisme.*
Parijs, Maspero

Henk Overbeek (1988), *Global Capitalism and Britain's Decline.*
Amsterdam (proefschrift)

POLEKAR (1985), *Het laboratorium van de crisis. Debat over een nieuwe maatschappelijke ordening.*
Leuven, Kritak

Antoine Riboud (1987), *Modernisation, mode d'emploi. Rapport au premier ministre.*
Parijs, Union Générale d' Editions

Göran Therborn (1985), *Arbeitslosigkeit. Strategien und Politikansätze in den OECD-Ländern.*
Hamburg, VSA

Alvin Toffler (1980), *The Third Wave.*
Londen, Pan Books

Towards Full Employment and Price Stability. A Report of the OECD by independent experts (1977). Paul McCracken e.a.
Parijs, OECD

R.J.M. Van den Brink (1984), *Zoeken naar een "Heilstaat". Opbouw, neergang en perspectief van de Nederlands welvaartsstaat.*
Amsterdam, Elsevier

Kees Van der Pijl (1984), *The Making of an Atlantic Ruling Class.*
Londen, Verso